

Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri *(1969-1991-ci illər)*

Töhfə Talibova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: tohfe_t@yahoo.com

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin tarixi köklərinə nəzər salınır. Hər iki xalqı birləşdirən ortaq kök, hər ikisinin oğuz dil qrupuna aid olması, bu kökün üzərində qol-budaq atmış hər iki qardaş xalq, eyni zamanda ortaq adət-ənənəyə, mədəniyyətə, həyat və düşüncə tərzinə, eyni əxlaqi-etik dəyərlərə və dini inanca malik olmasından geniş bəhs olunur.

Məqalədə əsasən 1969-1991-ci illər Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri araşdırılmışdır. Tədqiq etdiyimiz dövrdə (1969-1991) Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda Azərbaycan Respublikasına rəhbər seçilməsindən sonra Azərbaycan xalqının tarixində, ədəbiyyatında və elminin digər sahələrində keyfiyyətcə yeni mərhələnin başlanğıcı qoyuldu.

Açar sözlər: Məhtimqulu Fəraqi, ədəbi əlaqələr, Azərbaycan-Türkmənistan, yeni inkişaf mərhələsi

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 03.10.2021; qəbul edilib – 15.10.2021

Azerbaijan-Turkmenistan literary relations *(1969-1991s)*

Tohfe Talibova

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: tohfe_t@yahoo.com

Abstract. In the article discusses the historical roots of Azerbaijan-Turkmenistan literary relations. It is also mentioned that both nations have same traditions, culture, lifestyle, and thinking, as well as the same moral-ethical values and religious beliefs and belong the same oghuz group.

In this study, the literary relations between Azerbaijan and Turkmenistan from 1969 to 1991 are primarily examined. In 1969, when the National Leader Heydar Alirza oghlu Aliyev was chosen President of the Republic of Azerbaijan in Plenum by the Central Committee, a qualitatively new stage was formed in the history, literature, science, and other spheres of the Azerbaijani people.

Keywords: Magtymguly Pyragy, literary relations, Azerbaijan-Turkmenistan, new development stage

Article history: received – 03.10.2021; accepted – 15.10.2021

Giriş / Introduction

Tarixə nəzər salsaq, görürük ki, ədəbi əlaqələr heç də birdən-birə qurulmur. Bu baxımdan Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin tarixi çox-çox qədim dövrlərə gedib çıxır və olduqca zəngindir. Hər iki xalqı birləşdirən bir ortaq kök vardır: onların hər ikisi türklərin oğuz boyundandır və oğuz dil qrupuna daxildir. Bu kökün üzərində qol-budaq atmış hər iki qardaş xalq, eyni zamanda ortaq

adət-ənənəyə, mədəniyyətə, həyat və düşüncə tərzinə, eyni əxlaqi-etik dəyərlərə və dini inanca malikdir.

Xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şərait, həmin xalqların mənsub olduğu ölkələrdə bu əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə xüsusi qayğı göstərən və onu zənginləşdirən rəhbər olmalıdır.

Əsas hissə / *Main Part*

Tədqiq etdiyimiz dövrdə (1969-1991) Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda Azərbaycan Respublikasına rəhbər seçilməsindən sonra Azərbaycan xalqının tarixində, ədəbiyyatında və elminin digər sahələrində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcı qoyuldu [4]. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsi SSRİ-yə daxil olan türksoylu xalqlar arasında ədəbi əlaqələrə də yeni nəfəs gətirdi. Ona görə də bu dövr türksoylu xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin tərəqqisi dövrü kimi qiymətləndirilməlidir.

Milli lider, müasir Azərbaycan Respublikasının qurucusu Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi birinci dövr (1969-cu ilin iyulundan 1982-ci ilin noyabrınadək) Azərbaycan xalqının tarixində milli tərəqqi, milli oyanış, nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövrünün təməlinin qoyulduğu xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Məhz bu illərdə Azərbaycan SSR-də Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında müasir Azərbaycan Respublikasının müstəqil bir dövlət kimi yaşaması üçün əsaslar yaradılmış və milli ədəbiyyatşünaslığın, Azərbaycanla türksoylu respublikalar arasında ədəbi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür.

Ədəbiyyata və ədəbi irsə qayğı göstərən Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri sahəsində də tez bir zamanda dönüş yaratdı. Bu dövrdə ədəbi əlaqələrin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində hər iki xalqın milli mənafeyi naminə bir çox işlər görüldü. Bu dövrdə Azərbaycanda türkmən ədiblərinin əsərlərinin nəşri və təbliği ilə yanaşı, Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin yaranması və daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində ən mühüm amillərdən biri olan ədəbiyyat sahəsində qarşılıqlı elmi kadrların hazırlanması, dissertasiya müdafiələrinin qarşılıqlı mübadiləsi məsələsinə xüsusi fikir verilməyə başlandı və XIX əsrin 70-ci illərində bu sahədə müəyyən addımlar atıldı. Belə ki, 1969-cu ildə türkmənistanlı alim Əkbər Ruhi Əliyev “Türkmən-Azərbaycan ədəbi əlaqələri” adlı doktorluq işini A.M.Qorki adına Türkmənistan Universitetinin Türkmən ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirib Azərbaycanda müdafiə etmişdir [31]. Bu cür elmi əlaqələr Azərbaycan-Türkmənistan münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsinə öz gözəl töhfələrini vermişdir.

Əslən azərbaycanlı olan Əkbər Ruhi Əliyev görkəmli türkmən şairi M.Kəminənin yaradıcılığını ilk dəfə namizədlik mövzusu kimi tədqiq edən alim tədqiqat işini 1957-ci ildə “Kəminənin həyat və yaradıcılığı” adlı kitab kimi nəşr etdirmişdir. Eyni zamanda görkəmli Azərbaycan şairi İ.Nəsiminin türkmən ədəbiyyatına göstərdiyi müsbət təsirlərdən bəhs edən “Nəsimi və türkmən ədəbiyyatı” adlı əsəri də işıq üzü görmüşdür. Sonralar da görkəmli alim İ.Nəsimi, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir və başqa Azərbaycan şair və yazıçıların həyat və yaradıcılığından bəhs edən sanballı elmi əsərlərini nəşr etdirərək Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycanın görkəmli şərqşünas-alimi, filologiya elmləri doktoru, professor, Türkmənistan Dövlət Mükafatı laureatı Qəzənfər Əliyev (1930-1984) XVI yüzillikdə Hindistanın tarixində böyük rol oynamış şəxsiyyətlərdən biri, məşhur sərkərdə, filosof, şair Məhəmməd Bayram xan Baharlının (1497-1561) həyat və bədii yaradıcılığını tədqiq edərək onun türkmən şairi olduğunu göstərmişdir. Bayram təxəllüsü ilə türk və fars dillərində qəzəl, qəsidə, rübai janrlarında yazılmış şeirləri, həmçinin divanı vardır. Qəzənfər Əliyev rusca yazdığı “Türkmən şairi Bayram xan” adlı monoqrafiyasında onun həyat və yaradıcılığı haqqında ətraflı bəhs etmişdir. Bu əsəri ilə o, Azərbaycanda türkmən ədəbiyyatının elmi şəkildə öyrənilməsinin əsasını qoyaraq, Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinə böyük bir töhfə vermişdir [32]. Alimin 1969-cu ildə Aşqabadda çap olunmuş həmin kitabı türkmən

ədəbiyyatı üçün doğrudan da elmi kəşf sayılır. Q.Əliyevin moğollar dövrünün görkəmli dövlət xadimi və sərkərdəsi Bayram xan Baharlının bədii irsini üzə çıxardığı bu tədqiqat əsəri əslində türkmən ədəbiyyatının tarixini azı iki əsr əvvəldən başlamağa imkan yaratmışdır.

Alimin türkmən ədəbiyyatına xidməti bu əsərlə məhdudlaşmamışdır. O, həmçinin çoxcildlik “Türkmən ədəbiyyatı tarixi”nin müəlliflərindən biri olmuş, onun Şərqi xalqları ədəbiyyatına həsr olunmuş müxtəlif mövzulu bir neçə elmi məqaləsi türkmən dilində çap edilmişdir. Türkmən ədəbiyyatı qarşısında böyük xidmətlərinə görə, görkəmli alim 1980-ci ildə Türkmənistanın Dövlət Mükafatına layiq görülmüşdür.

Görkəmli şair Məmmədveli Kəminənin anadan olmasının 200 illik yubileyilə əlaqədar, Türkmənistan, həmçinin Azərbaycanda da bir çox tədbirlər keçirilmiş, onun şeirləri dilimizə tərcümə olunub mətbuat səhifələrində dərc edilmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan oxucuları bu istedadlı türkmən şairinin şeirlərilə artıq çoxdan tanış idilər. Bu dəfə isə Ayaz Vəfalı M.Kəminənin şeirlərindən bir neçəsini tərcümə edib şair haqqında “Ümidlər şairi” adlı kiçik bir yazısı ilə birlikdə “Azərbaycan” jurnalında çap etdirmişdir [28, s.142-146].

Ümumiyyətlə, XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin inkişafında çox işlərin görüldüyünün şahidi oluruq. Bu illərdə Azərbaycan mətbuatı səhifələrində türkmən ədiblərinin, xüsusən sovet dövrü şair və nasirlərinin əsərlərinin dərc olunduğunu müşahidə edirik. Belə ki, öz səhifələrində türkmən yazıçı və şairlərinin əsərlərindən tərcümələrə tez-tez yer verən “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 1972-ci il 11 mart tarixli sayında yenidən türkmən ədəbiyyatından nümunələr dərc edilmişdir. Qəzetin həmin nömrəsində Qabilin tərcüməsində türkmən şairi Kərim Qurbanpesovun “Məsləhət”, Məmməd Arazın tərcüməsində Məmməd Seyidovun “Bu səhər küleyi...” və Sabir Almazovun tərcüməsində Ata Atacanovun “Göyərçinlər” şeiri, həmçinin S.Məmmədoglunun tərcüməsində yazıçı Taşlı Qurbanovun “Göbələk” hekayəsi verilmişdir [6, s.8-9]. “Azərbaycan” jurnalının isə həmin ildəki son sayında Zülfüqar Əliyevin tərcüməsində Qara Seyitliyevin “Türkmənistan” şeiri [24, s.66], S.Süleymanovun tərcüməsində isə Qurbandurdu Qurbansəhətovun “Bir gecənin yuxusuzluğu” adlı hekayəsi [17, s.70-76] işıq üzü görmüşdür. Həmin illərdə türkmən uşaq ədəbiyyatı nümunələri də Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq kiçikyaşlı oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Belə ki, 1972-ci ildə tədqiqatçı alim Pənah Xəlilov “Yarıqulağın nağılı” adlı türkmən xalq nağılını dilimizə tərcümə edib rəsmlərlə birlikdə nəşr etdirmişdir [30].

Araşdırdığımız dövrdə Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin yaranmasında və inkişafında, türkmən ədəbiyyat xadimlərinin əsərlərinin Azərbaycanda yayılmasında və təbliğində həmişə olduğu kimi, yenə də Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının aylıq ədəbi-bədii orqanı olan “Azərbaycan” jurnalının xidmətləri çox böyük olmuşdur. Jurnal ayrı-ayrı saylarında türkmən ədəbiyyatından dərc etdirdiyi nümunələrdən əlavə, “Qardaş xalqlar ədəbiyyatından” bölməsində həmişə türkmən ədəbiyyatına yer vermişdir. Jurnalın 1977-ci il 11-ci sayının həmin bölməsində Berdinəzər Xudaynəzərovun müxtəlif məzmunlu dörd şeiri dərc olunubdur. Şeirləri Azərbaycan dilinə Fəxrəddin Əliyev tərcümə etmişdir [13].

XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan mətbuatında dərc olunmuş türkmən ədəbiyyatı nümunələrinin janr əlvanlığına diqqət yetirdikdə, ən çox poeziya nümunələrinin dərc olunduğunu görürük. Şirin dili, axıcılığı ilə seçilən türkmən poeziyası nümunələri məzmun cəhətdən zənginliyi ilə də diqqəti cəlb edir. Belə ki, şair N.Həsənzadənin tərcüməsində Ata Atacanovun “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş “Çörək və insan” şeirində taxıl becərən zəhmətkeş türkmən kəndlisinin dili ilə taxılın bolluq-bərəkət mənbəyi olduğundan söhbət açılır [1, s.167].

XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda SSRİ-yə daxil olan xalqların ədəbiyyatının öyrənilməsinə daha çox diqqət verilmişdir. Bu məqsədlə hazırkı Bakı Dövlət Universitetinin tərkibində 1973-cü ildə “SSRİ xalqları ədəbiyyatı” kafedrası fəaliyyət göstərməyə başlamış, kafedranın rəhbəri professor Pənah Xəlilov əvvəllər yazdığı “SSRİ xalqları ədəbiyyatı” dərsliyini yenidən işləyərək daha da genişləndirib, iki hissədən ibarət nəşr etdirmişdir. Dərsliyin 1977-ci ildə nəşr edilmiş ikinci hissəsində müəllif qardaş türkmən ədəbiyyatına geniş bir bölmə ayırmış və burada XVI əsr türkmən şairi Bayram xandan başlayaraq sovet dövrü ədəbiyyatı da daxil olmaqla, türkmən ədəbiyyatı haqqında geniş məlumat verilmişdir [11, s.163-203].

Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hakimiyyəti dövründə türkmən ədəbiyyatının ali məktəb dərslərinə salınması sahəsində professor P.Xəlilovun böyük xidməti olmuşdur. O, nəşr etdirdiyi bütün ali məktəb dərslərinə türkmən ədəbiyyatından nümunələr daxil etmiş, hər yeni nəşrlərdə türkmən ədəbiyyatından nümunələrin sayını artırmış və onları ətraflı təhlil etmişdir.

Sovet ideoloji və siyasi sisteminin ağır böhran keçirdiyi XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısı – 90-cı illərdə keçmiş SSRİ məkanında yaşayan türk xalqları arasında milli özünüdərkətmə meyilləri güclənməyə başlamışdı. O zaman Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatında demokratik meyillərin yaranması, ümumtürk ideyalarının formalaşmağa başlaması türk xalqları arasında qarşılıqlı əlaqələrin, o cümlədən ədəbi əlaqələrin genişlənməsində özünü göstərməyə başladı.

Həmin illərdə, xüsusən də XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi mühitində istər türkmən ədəbi nümunələrinin nəşri, istərsə də türkmən ədəbiyyatının tədqiqi sahəsində də canlanma hiss olunur. Bu dövrdə Azərbaycanda türkmən ədəbi irsi, xüsusən də klassik türkmən ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olan Məhtimqulu Fəraqinin əsərləri daha çox nəşr edilmişdir. Türkmən ədəbi irsinin bu illərdə Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək nəşr edilməsi sahəsində Fəxrəddin Əliyevin tərcüməçi kimi xidmətləri böyük olmuşdur. Mübaliğəsiz qeyd etmək olar ki, türkmən ədəbiyyatının klassiklərindən Məhtimqulu Fəraqinin, Məmmədveli Kəminənin, Seyidnəzər Seydinin, Qurbandurdu Zəlilinin, Molla Nəfəsin və bir sıra başqa türkmən yazıçı və şairlərinin əsərlərinin çoxunu Azərbaycan dilinə o tərcümə etmişdir. Həmçinin Əhəd Muxtar, Əli Kərim, Fikrət Qoca kimi istedadlı şairlərimiz də türkmən ədəbiyyatından gözəl tərcümələr edərək Azərbaycan mətbuatı səhifələrinə çıxarmışlar. 1982-ci ildə tanınmış türkmən şairlərindən Ata Atacanovun “Doğma yurdum” [2, s.34] və İ.Nurinin “Bulaqlar” adlı [22, s.34-35] şeirlərini Fikrət Qoca tərcümə edərək “Azərbaycan” jurnalında dərc etdirmişdir.

1983-cü ildə “Yazıçı” nəşriyyatında Azərbaycanda SSRİ xalqları ədəbiyyatı nümunələrindən ibarət “Göy qurşağı” adlı 2 cildlik ədəbi almanax buraxılmışdır. Müxtəlif nəsilləri təmsil edən şair və yazıçıların almanaxa daxil edilmiş əsərləri əsasən orijinaldan tərcümə edilmişdir. Onun hər iki cildinə bir neçə türkmən ədibinin də əsərləri daxil edilmişdir. Almanaxın şair Sabir Rüstəmxanlının “Dostluğumuzun geniş üfüqləri” adlı giriş məqaləsi ilə başlayan I cildinə türkmən şairi İtalmaz Nuriyevin Azərbaycana həsr etdiyi “Qoşa çinar” adlı şeiri, Berdinəzər Xudaynəzərovun “Qumlular”, “Qırx üçüncü ilin çörəyi”, Atamurad Atabayevin “Dərinlik”, Annaberdı Atabayevin “Sizin gözləriniz”, “Şairi”, Qurbannəzər Əzizovun “Mənim torpağım” adlı şeirləri daxil edilmişdir. Şeirləri Azərbaycan dilinə şairlərdən Əhəd Muxtar, Ağasəfa, Abbas Abdulla tərcümə etmişlər [8]. Almanaxın 1985-ci ildə nəşr edilən II cildinə türkmən şairlərindən Ata Atacanovun “Qələbə naminə”, Təşli Qurbanovun “Torpaq haqqında düşüncələr”, “İtən sətirlərim” adlı şeirləri daxil edilmişdir. Şeirləri Azərbaycan dilinə Allahverdi Məmmədli və Əhəd Muxtar tərcümə etmişlər [9].

Şair və tərcüməçi kimi tanınan Əhəd Muxtar 1983-cü ildə də görkəmli türkmən yazıçısı Təşli Qurbanovun “Sarı gül” povestini Azərbaycan dilinə çevirib nəşr etdirmişdi [16]. Kitabda müəllifin iki povesti və altı hekayəsi toplanmışdı. Bu, T.Qurbanovun azərbaycanlı oxuculara təqdim olunan ilk kitabı idi.

Xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin inkişafında, ədəbiyyatların bir-birinə yaxınlaşmasında ədəbiyyat və incəsənət həftələrinin, poeziya bayramlarının, görkəmli yazıçı və şairlərin yubiley tədbirlərinin keçirilməsi əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, Məhtimqulu Fəraqinin anadan olmasının 250 illiyi də Azərbaycanda təntənə ilə qeyd edilmişdi. Yubiley münasibəti ilə onun əsərlərindən seçmə nümunələr dilimizə tərcümə olunaraq dərc edilmiş, yaradıcılığı haqqında məqalələr yazılmışdır. Bu illərdə Fəxrəddin Əliyev klassik türkmən şairlərindən Məhtimqulu Fəraqi, Məmmədveli Kəminə, Seyidnəzər Seydi, Qurbandurdu Zəlili və Molla Nəfəsin bir çox seçmə şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edib, toplu halında nəşr etdirmişdir [15]. Bu kitab Azərbaycan oxucuları tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılanmışdı. Klassik türkmən şairlərinin şeirləri toplanmış bu antologiya haqqında tanınmış jurnalist və folklorşünas alim Əli Şamilov “Sovet Naxçıvanı” qəzetində bir məqalə yazmış, şeirləri topluya daxil edilmiş şairlər, onların həyat və yaradıcılığı haqqında yığcam məlumat vermişdir [25].

1983-cü ildə Məhtimqulu Fəraqinin həyat və yaradıcılığı haqqında Azərbaycanda ən çox elmi məqalələr yazmış Araz Dadaşzadə “Qardaş xalqın böyük şairi” adlı məqaləsini “Kommunist” qəze-

tində dərc etdirmişdir [5]. Müəllif yazısında Məhtimqulunun türkmən xalqının fəxri olduğundan, onun yaradıcılığının türkmən ədəbiyyatının inkişafında və zənginləşməsində mühüm rol oynadığından geniş söhbət açmışdır.

Həmin ildə Azərbaycanın Xalq şairi Süleyman Rüstəm “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində “Hərərətlə, məhəbbətlə” adlı kiçik bir yazı və Türkmənistanda şairin yubiley tədbirləri zamanı oxuyacağı şeirdən kiçik bir parçanı dərc etdirmişdir [23]. Qəzetin həmin sayında ədəbiyyatşünas-alim Pənah Xəlilov da şairə həsr etdiyi “Böyük türkmən şairi” adlı məqaləsi ilə çıxış etmişdi. Məqələdə müəllif şairin şeirlərinin bədii məziyyətlərindən söz açmış, onun görkəmli Azərbaycan şairləri Nəsimi və Füzulinin yaradıcılığına yüksək qiymət verdiyini göstərmişdir [10]. O dövrdə şairin şeirlərinin ən yaxşı tərcüməçilərindən olan Əhəd Muxtar onun yaradıcılığından bəhs edən “Vətən diləkli şair” adlı məqaləsini və şairin beş şeirini dilimizə tərcümə edib “Azərbaycan” [20, s.169-172], “Qardaş türkmən xalqının böyük sənətkarı” adlı məqaləsini və şairin beş şeirini “Ulduz” jurnalında dərc etdirmişdir [19, s.39-41]. Şairin yubileyilə əlaqədar Azərbaycanda onun şeirləri ayrıca kitab kimi nəşr olunmuşdu. Onun seçmə şeirlərindən bir çoxunu professor İsmayıl Vəliyev Azərbaycan dilinə tərcümə edib 1984-cü ildə ayrıca kitab şəklində nəşr etdirmişdir. “Qəm seli” adlanan bu kitaba professor Pənah Xəlilov “Məhdimqulu Fəraqı” adlı giriş məqaləsi yazmışdır [7].

Ata Atacanov görkəmli türkmən şairlərindən biridir. Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin yaradılmasında böyük xidmətləri olan A.Atacanov dəfələrlə Azərbaycanda həmkarlarının yubiley tədbirlərində də olmuşdur. Azərbaycan şair və yazıçıları ilə şəxsi münasibətləri olan şair ölkəmizdə şeirləri ən çox dərc olunmuş şairlərdəndir. 1984-cü ildə tanınmış şairin bir neçə şeiri Fəxrəddin Əliyevin tərcüməsində növbəti dəfə “Azərbaycan” jurnalında dərc edilmişdir [3, s.173].

Həmin illərdə Məhtimqulu Fəraqının yaradıcılığı Azərbaycan alimlərinin diqqət mərkəzində olmuş, onun yaradıcılığı haqqında respublikada çıxan qəzet və jurnallarda məqalələr dərc edilmişdir. Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mirzə İbrahimov “Xalq ruhunun tərcümanı” adlı məqaləsində – “onun zəngin yaradıcılığı, insanı sevgi dolu dərin hisslər aləminə səsləyən özünəməxsus, qeyri-adi istedadı parlaq və əlvan göy qurşağı kimidir. O, mənim təsəvvürümdə ucsuz-bucaqsız, susuz səhralara yayılan, təbiətin sərtliyində yetişən xəfif, ətirli rənglərlə dolu bir obrazdır”, – deyərək görkəmli şairin yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir [13, s.111-112].

XX əsrin 90-cı illərinin sonunda Fəxrəddin Əliyev türkmən ədəbi örnəklərini tərcümə edərək oxucuların ixtiyarına vermişdi. Onun 1989-cu ildə “Türkmən nəğmələri” adlı kitabı çapdan çıxmışdır. Üç bölmədən ibarət olan bu kitabın “Məzəli əhvalatlar” adlı birinci bölməsində türkmən xalqının müdrikliyini, hazırcavablığını göstərən lətifələr toplanmışdır. Kitabın ikinci bölməsində klassik türkmən şairləri ilə yanaşı, son dövr türkmən şairlərinin də əsərlərindən nümunələr toplanmışdır. Üçüncü bölməyə isə türkmən yazıçılarının hekayələri daxil edilmişdir [27].

Həmin illərdə Azərbaycanda türkmən yazılı ədəbiyyat nümunələrinin nəşri və tədqiqi ilə yanaşı, folklor nümunələrinin nəşri və tədqiqinə də xüsusi fikir verilmişdir. Belə ki, 1989-cu ildə “SSRİ xalqlarının nağılları” seriyasından “Türkmən xalq nağılları” adlı irihəcmli kitab işıq üzü görmüşdür [26]. Topluya zəngin türkmən şifahi xalq yaradıcılığından müxtəlif məzmunlu çoxlu nümunələr daxil edilmişdir. Kitaba professor Azad Nəbiyev bu folklor nümunələrinin məzmunundan, ideya-bədii xüsusiyyətlərindən ətraflı bəhs edən “Nağıllarda yaşayan həqiqətlər” adlı maraqlı giriş məqaləsi yazmışdır.

1989-cu ildə Türkmənistan özünün böyük oğlunun 250 illik yubileyini təntənə ilə qeyd etmişdir. Görkəmli Azərbaycan alimləri də Aşqabadda keçirilən yubiley tədbirlərinin iştirakçısı olmuş, məruzələrlə çıxış etmişlər. Tədbirdə iştirak edən Azərbaycanın görkəmli şairləri Süleyman Rüstəm [18, s.106-107] və Nəbi Xəzri [18, s.131-132] şairin yaradıcılığının bəzi məziyyətləri barəsində, Azərbaycanın xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov “Onun sözlərində xalqın qəlbi var” adlı geniş məruzə ilə çıxış etmişlər [14, s.368-370].

Azərbaycanda Azərbaycan-türkmən əlaqələrinin tədqiqi də zaman-zaman tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Bu sahədə professor Azad Nəbiyevin xidmətləri daha böyükdür. Bunun bariz nümunəsi kimi, tanınmış folklorşünas-alim 1990-cı ildə Azərbaycan-Türkmənistan folklor əlaqələrinin tədqiqinə həsr etdiyi “Sərhəd bilməyən əlaqələr” adlı əsərini nəşr etdirmişdir [21].

Sovet dövrü Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinə diqqət yetirdikdə görürük ki, kommunist rejiminin senzura və qadağalarına baxmayaraq, hər iki xalqın alim və qabaqcıl ziyalılarının fədakar əməyi sayəsində bu əlaqələrin yaradılması və inkişafı istiqamətində bir çox uğurlar qazanılmışdır. Həmin dövrdə ziyalılarımız tərəfindən türkmən ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, ümumiyyətlə, türkmən milli-mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində xeyli iş görmüşlər. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında türkmən ədəblərinin yaradıcılığı haqqında çoxlu sayda elmi məqalələr yazılıb dərc edilmiş, türkmən ədəbiyyatından bir çox nümunələr nəşr edilmişdir. Azərbaycan oxucusu, ölkəmizin Sovet İttifaqının tərkibində olduğu 70 il ərzində ən çox türkmən ədəbiyyatının klassiklərindən – Məh-timqulu Fəraqinin, Məmmədveli Kəminənin, Seyidnəzər Seydinin, Qurbandırdu Zəlilinin və Molla Nəfəsin, sovet dövrü türkmən yazıçılarından – Nurmurad Sarıxanov, Beki Seytanov, Berdi Kerbaba-yev, Berdi Soltaniyazov və Ata Kauşutov və başqalarının əsərləri ilə tanış olmuşlar.

Yuxarıda deyilənlərdən görünür ki, Sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda türkmən ədəbiyyatının, folklorunun dilimizə tərcümə edilərək nəşri sahəsində az iş görülməmişdir. Həmin dövrdə bu sahədə görülən işlər yalnız tərcümə işləri ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda, türkmən yazılı və şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin elmi əsaslar üzrə araşdırılması sahəsində bir sıra elmi əsərlər yazılmışdır.

Ümumiyyətlə, türkmən ədəbiyyatının tərcümə edilərək nəşri və tədqiqi işi Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, xüsusən də XX əsrin 70-ci illərindən sonra xeyli qüvvətlənmişdir. Bu da sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin yaranması və inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə nə qədər maneələr törədilsə də, hər iki xalq arasındakı ədəbi əlaqələr kommunist rejiminin ciddi nəzarəti altında həyata keçirilsə də, Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri sovet dövründə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyaraq daha da genişlənmiş, ədəbiyyatın bütün sahələrini əhatə etmiş, türkmən ədəbiyyatının nəşri və tədqiqi sahəsində bu dövrdə azərbaycanlı alimlərin gərgin əməyi nəticəsində çox işlər görülmüşdür. Bu dövrdə Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri hər iki xalqın ədəbiyyatı və ədəbiyyat xadimləri üçün də səmərəli olmuşdur. Belə ki, bu dövrdə azərbaycanlı şair və yazıçılar, ədəbiyyatşünas-tədqiqatçılar tez-tez Türkmənistanda keçirilən türkmən şair və yazıçılarının yubiley tədbirlərində iştirak etmişlər.

Nəticə / Conclusion

Araşdırdığımız dövrdə Azərbaycan-Türkmənistan arasında ədəbi əlaqələrinin keyfiyyətcə yeni məcrada, xalqlarımızın milli və ədəbi mənafeyinə uyğun inkişafı, heç şübhəsiz, həmin dövrdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş görkəmli dövlət və siyasi xadim Heydər Əliyevin bu sahəyə bilavasitə qayğısı sayəsində mümkün olmuşdur.

Bu illərdə Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin yüksəlişi Ulu öndər Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərliyinin birinci mərhələsində mədəniyyət və ədəbiyyat sahəsində əldə edilmiş canlanma və milli özünüdərk ruhunun təşəkkülü nəticəsində mümkün oldu.

Bu illərdə azadfikirlilik ən çox ziyalılar arasında qüvvətli idi. Lakin sonrakı illərdə bu ideyalar daha da inkişaf etdirildi. Bunun təsiri humanitar sahədə daha qabarıq görünməyə başladı. Milli özünüdərk, türkçülük ideyaları ədəbiyyatdan da yan keçmədi və türkçülük şüuru Azərbaycan ədəbiyyatına və ədəbiyyatşünaslığına daha sürətlə sirayət etməyə başladı. Xüsusən, XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısını Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının müstəqillik ərəfəsi dövrü kimi səciyyələndirə bilərik. Milli azadlıq və müstəqillik ideyaları ədəbiyyatda daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verdiyi həmin illərdə ədəbiyyatşünaslığımızda türk xalqları arasında ədəbi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinə xüsusilə böyük əhəmiyyət verilmişdir. Məhz bunun təsiri ilə bu dövrdə Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələri də yüksələn xətlə inkişaf etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Atacanov A. Çörək və insan. "Azərbaycan" jurnalı, 1975, № 8.
2. Atacanov A. Doğma yurdum. "Azərbaycan" jurnalı, 1982, № 12.
3. Atacanov A. Şeirlər. "Azərbaycan" jurnalı, 1984, № 9.
4. Azərbaycan KP MK plenumu haqqında məlumat. "Kommunist" qəzeti, Bakı, 1969, 15 iyul.
5. Dadaşzadə A. Qardaş xalqın böyük şairi. "Kommunist" qəzeti, Bakı, 1983, 26 oktyabr.
6. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1972, 11 mart.
7. Fəraqi Məxtimqulu. Qəm seli. Türkməncədən çevirmə və tərtib İsmayıl Vəliyevin, ön söz P.Xəlilovundur. Bakı: Yazıçı, 1984.
8. Göy qurşağı. Ədəbi almanax. I cild. Tərtib edəni: Firuzə Rzabəyova. Redaktoru: İ.Əliyev. Bakı: Yazıçı, 1983.
9. Göy qurşağı. Ədəbi almanax. II cild. Tərtib edəni: Firuzə Rzabəyova. Redaktoru: İ.Əliyev. Bakı: Yazıçı, 1985.
10. Xəlilov Pənah. Böyük türkmən şairi. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1983, 28 oktyabr.
11. Xəlilov Pənah. SSRİ xalqları ədəbiyyatı. Ali məktəblərin filoloji fakültəsi üçün dərslik. II hissə. Bakı: Maarif, 1977.
12. Xudaynəzərov B. Şeirlər. "Azərbaycan" jurnalı, 1977, № 11.
13. İbrahimov M. Xalq ruhunun tərcümanı. "Azərbaycan" jurnalı, 1985, № 4.
14. İbrahımov M. Onuñ sözlərində xalkıñ kalbı bar. Maqtımqulu-250. Şahır haqqında ılmı dokladlar, makalalar ve xəbarlar. Aşqabat: İlim, 1989.
15. Klassik türkmən şeiri. Tərcümə edəni: Fəxrəddin Əliyev, ön sözün müəllifi Pənah Xəlilov. Bakı: Yazıçı, 1983.
16. Qurbanov T. Sarı gül. Hekayələr və povestlər. Türkmən dilindən çevirəni: Ə.Muxtar, redaktoru M.Mirkişiyev. Bakı: Yazıçı, 1983.
17. Qurbansahatov Q. Bir gecənin yuxusuzluğu. "Azərbaycan" jurnalı, 1972, № 12.
18. Maqtımqulu-250. Şahır haqqında ılmı dokladlar, makalalar ve xəbarlar. Aşqabat: İlim, 1989.
19. Muxtar Ə. Qardaş türkmən xalqının böyük sənətkarı. "Ulduz" jurnalı, 1983, № 12.
20. Muxtar Ə. Vətən diləklı şair. "Azərbaycan" jurnalı, 1983, № 11.
21. Nəbiyev A. Sərhəd bilməyən əlaqələr: Azərbaycan-türkmən folklor əlaqələri. Bakı: Azərnəşr, 1990.
22. Nuri İ. Bulaqlar. "Azərbaycan" jurnalı, 1982, № 12.
23. Rüstəm S. Hərərətlə, məhəbbətlə. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, Bakı, 1983, 28 oktyabr.
24. Seyitliyev Q. Türkmənistan. "Azərbaycan" jurnalı, 1972, № 12.
25. Şamilov Ə. Türkmən inciləri. "Sovet Naxçıvanı" qəzeti, Naxçıvan, 1983, 30 oktyabr.
26. Türkmən xalq nağılları. Tərtib edəni və türkməncədən çevirəni: Fəxrəddin Əliyev; ön sözün müəllifi: professor Azad Nəbiyev. Bakı: Azərnəşr, 1989.
27. Türkmən nəğmələri. Türkməncədən çevirəni: Fəxrəddin Əliyev. Bakı: Yazıçı, 1989.
28. Vəfalı A. Ümidlər şairi. "Azərbaycan" jurnalı, 1971, № 12.
29. Yarıqulağın nağılı. Türkmən xalq nağılı. Kiçik yaşlı uşaqlar üçün. Tərcümə edəni: P.Xəlilov. Rəssamı N.Quliyeva. Bakı: Gənclik, 1985.
30. Yarıqulağın nağılı. Türkmən xalq nağılı. Məktəb yaşına çatmamış uşaqlar üçün. Tərcümə edəni: P.Xəlilov. Rəssamı: R.Mehdiyev. Bakı: Gənclik, 1972.
31. Алиев А.Р. Туркмено-азербайджанские литературные связи. Автореферат диссертации, представленной на соискание ученой степени доктора филологических наук. На правах рукописи. Баку: 1969.
32. Алиев Г.Ю. Байрам-хан – туркменский поэт. Ашхабат: Туркменистан, 1969.

Азербайджано-туркменские литературные связи (1969-1991-е годы)

Тохфа Талыбова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: tohfe_t@yahoo.com

Резюме. В статье внимание отведено изучению исторических корней азербайджано-туркменских литературных связей. Подробно описаны объединяющие оба народа общие корни, принадлежность обоих к огузской языковой группе, возвращённые на общих корнях разновидности, также общие традиции и обычаи, культура, образ жизни и мышления, единые нравственно-этические ценности и общая религия. В статье в основном изучены азербайджано-туркменские литературные связи 1969-1991 годов. Исследуемые годы после решения пленума ЦК Компартии Азербайджана от 14 июля 1969 года о назначении общенационального лидера Гейдара Алиева руководителем Азербайджанской Республики и связанным с его приходом началом качественно нового периода в истории, литературе и науке.

Ключевые слова: Махтумкулу Фараги, литературные связи, азербайджано-туркменские, новый этап развития